

SZABÓ LŐRINC: BALASSAGYARMAT

Balassagyarmat — óh, hogy szeretem!
Tegnap ott volt fiatal életem.
Ott nem bántott talán még semmi se
(s ha bántott, rögtön gyógyult a sebe).
Véletlen, hogy apámat épp oda
vezényelte a sorsút. Nekem a
folyó tetszik a legjobban, az Ipoly.
„Csupa örvény: sikoltasz, s már sodor!” —
mondták a nagyok... Örvény-ez a szo
a mesékbe vitt, oda, ahol a jó
tündér lakott, s a gonosz, s a csodás
királylány, s a lángtorkú óriás,
és Isten, s az ördögök-angyalok.
Örvény volt nekem a világ s a titok.
Hogy hittem még! — látóhatáromon
úgy élt a sárkány, mint egy rossz rokon,
éppúgy élt, csak egy kicsit távolabb,
mint mi a Templom utca 10. alatt.

(Szabó Lőrinc: Balassagyarmat)

Hányódó, vívódó, önmaga s kora való-
ságával küszködő költőegyéniség lép elénk
Szabó Lőrinc írásaiból. Hogy ebbe a kis
kötetbe kívánczik, s talál helyet, kettős
oka van. Egy, az életének három eszten-
dejét Balassagyarmaton, a Templom u.
10. alatt töltötte, s a másik, hogy mély,
nagyon mély nyomokat hagyott lelkében,
egész költői működésében ez a néhány
esztendő.

Szabó Lőrinc még nem emelkedett a
klasszikus költők sorába a saját hangjá-
val — bár mint műfordító nem kevés lé-
péssel jutott előre ez úton. — Lehet, hogy
nem is lesz övé sohsem az olympi csúcs,
mégis sajátos hangvétele, belső emberi
küzdemele oly széles szellemi áradása a
XX. század intellektuel emberének, ami-
lyennel kevéssel találkozunk a magyar,
de még a világirodalom lapjain is.

Nem volt osztályharcos költő, nem
tudta megérteni a század nagy eszméit,
nem tudott elszegődni egyetlen tudatos
társadalmi eszme szolgálatába sem. Min-
dig polgár maradt, megteremtve a maga
individualisztikus világszemléletét, egye-
dül küzdötte a maga életharcát; a pénz-
telenség nyomasztó gondjait, a 30-as, 40-es
évek magyar kapitalizmusában; élethar-
cot egy törvényesített, immorális társa-
dalomban, a fasizmus Magyarországaiban.

Sajátos lelki világ az övé. Egy osztá-
lyától elszakadt, magát tudatosan osztály-
ban meg nem találó lélek vergődése, aki
a modern ember életformáját éli: a to-
tális világ totális megismerésére törek-
szik. Ez az igyekezet azonban tudomá-
nyosan megalapozatlan: törvényszerűsé-
geket csak sejt, látni csak mozzanatokot,
részleteket tud, s ezek a meglátott rész-

letek, ha emberrel, technikával, alkotás-
sal, társadalommal kapcsolatosak, írtó-
zat, félelem, viszolygás, utálat tölti el.

Az individuális világlátás útja hosszú.
A fiatal évek környezethatása kezdi ezt
kiformálni benne. Édesapja munkás, vas-
utas, mozdonyvezető. Ha róla, családjá-
ról, fiatal koráról beszél, szinte József
Attila-i tüzek lobbannak ajkáról. De ha
távolabb tekint, akár csak az Ipoly cso-
bogására, vagy a békák brekegését fig-
gyeli, már a polgár életszemlélete, pol-
gár-humanista passzivitása, csodálkozó
bámulata lágyul halk mosollyá. Szinte
adódik a kérdés, honnan e kettősség?

A fiatalok élményei — hogy ismét a
kortárs József Attilára hivatkozzam —
majdnem határozott utat mutatnak az
életbe indulónak. József külvárosi nyo-
morral, nélkülözésekkel, hányattatások-
kal, kisémmizéssel teli gyermekora így
csendesíti meg a késői emlékezést a gaz-
dagokról írva:

„s én eltűnődtem, hogy ők
egész fazékkal esznek.”

A Szabó-család sem volt bőviben soha
a pénznek, mégis a vasút szerény fize-
tése, de viszonylag biztos egzisztenciát
nyújtó keze társadalmilag nem érlett
olyan lázadókat — vagy legalábbis ke-
vésbé —, mint a gyár bérmunkásaiból,
a falu zsellérből, vagy akár a vasút
idényre felfogadott pályamunkásából.

De a világszemlélet kettősségét kiala-
kíthatta az a tényező is, hogy Szabó Lő-
rinc ifjúkora a centralizált nagyipar
városaitól fizikailag és szemléletileg is
viszonylag távolt volt.

A kettős lélek gyökerei a sajátos osz-

tályhelyzetben is kereshetők. Édesapja polgári környezetből szakadt bele a fizikai munka akkor — többnyire — lebecsült világába:

„Magányos lélek: öccse, bátyjai
mind pap, tanító, nyomdász, s néneji,
apja, nagypapja... Ő meg kimaradt
a negyedikből a latin miatt,
s kovácsnak ment; s malomhoz; azután
a vasútra fűtőnek.”

A kétféle környezet (Sz. L. sokat tartózkodott rokonainál, különösen nagybátyjánál, a becsi parókián), a sehova odaállni nem tudás talajára egyengette Szabó Lőrincet. Mindig tisztelte, szerette a két kéz munkásait, emberszeretete, mély demokraitizmusa is ebből az osztálytalajból fakad, de mindaz, ami ebből következnek, ami a proletár osztályharcosság ideológiáját, az ellenforradalmi Magyarország megsemmisítésének, a kapitalizmus tudatos osztályszemléletű elítélésének formáit érlelnék meg, beleütközik a polgári környezet emelte óriás gátakba, s a társadalmi keserűség legjobb esetben az egyén fájdalmanak kicsordulásában, vagy a magányos kis sziget megteremtésének igényében éli ki magát.

Ezt a kettősséget a későbbi évek még inkább érlelték. Mint befutott író Budapesten élt, szülei szinte sohasem keresték fel, úgy érezték, Lőrinc kiszakadt az ő családjuk méhéből, és ez az érzékeny lelkű költőben örökös nosztalgiát váltott ki a tiszta idillű, régi emlékekkel gazdag munkáscsalád iránt.

A Tücsökzene megírásának egyik — s talán nem is jelentéktelen — indítója éppen ez a körülmény is.

Szinte természetesen — bár nagyon vázlatos áttekintés után — érkeztünk el ahhoz a verses kötethez, a Tücsökzenéhez, melyben a fentebb idézett verset találjuk A kötet alcímét a költő így jelöli meg: „Képek egy élet tájairól.” Nem lehet feladat most az egész Tücsökzene akur csak általános bemutatása sem, mégis a „Balassagyarmat” c. vers és ciklus-társai megértéséhez annyit szükséges megjegyezni, hogy a kötet sokkal több, mint „képek egy élet tájairól”, vagy ha csak ennyi, nem csupán természeti, földrajzi tájakról van szó, hanem egy ember fejlődésének, jellemalakulásának tájairól.

A kötet 352, ill. a második kiadás 370 képet villant fel ebből az emberi fejlődésből, s varázsol élővegy egy-egy várost, városrészt, mozdulatlan tájat, vagy éppen korábban az emlékezetben mozdulatlan merevedett emberi alakot, életmozdulatot.

A Tücsökzene 1946–47-ben íródott, a nagy emberformáló idők kezdetén. Ezt éreznie kellett Szabó Lőrincnek is. Számot kellett vetnie neki is saját életével önmaga s népe előtt. „Az újkori igazság-

szolgáltatás módszerei közé tartozik — írja Illyés Gyula —, hogy nem részletről kér vallomást, hanem az egész életéről; így tudja egészében látni a lelket, s ezt a teljeset fogadja el a részletek elbírálására is.” Ez a belső kényszer, az önmaga fölötti igazságszolgáltatás kényszere inspirálhatta a költőt a mű megalkotására, s a hang őszinteségét, mélységét határozottabb kontúrokkal talán az ezidőtájt ért bírálatok sora rajzoltatta vele.

Óriási adathalmaz a kötet egy ember — Szabó Lőrinc — tudatának fejlődéséről. A Balassagyarmaton eltöltött három esztendő élményeit 43 kis, 18 soros versben vetíti az olvasó szeme elé a számadást tartó költői lélek. Ez a ciklus, mely „Idillek az Ipoly körül” címet viseli, önmagában is zárt egész. Az ifjúság legszebb, leggondtalanabb éveinek tükré. Idillek, álmok, élmények szövődnek a sorokba. Minden hangját, minden szavát az őszinte, tiszta nép- és tájszeretet hatja át. Ebből a ciklusból ragadtuk ki a nyitó verset, mely összefoglalóan, s talán éppen ezért túlságosan általánosan tárja fel az ifjúság világát, táj és ember, nép és én komplex egészét. A vers gondolatainak érzékeltetésében éppen annak sokszor általánosító vetülései miatt olykor ki fogunk tekinteni az egész költői működésre.

És most már lássuk magát a költeményt. A cím nem árul el sokat. — Balassagyarmat. — Nem több ez, mint városnév, a gyermekkor emlékvilágának egyetlen állomása, nyitánya annak a ciklusnak, mely ennek a vidéknek az élményeit, szubjektív és objektív benyomásait öleli magába. Nem árulna el sokat a cím, ha az első sor nem ugyanazzal a szóval kezdődne, s utána gondolatjellel nem nagyon mélyről fakadó vallomás következne. E vallomás természetes áradása, a maga puritán egyszerűségében nagyon jellemző Szabó Lőrincre. Tiszta ez, mint a gyermek lelke, őszinte, mint a költő egész lényé. Talán az egyetlen „őh” indulatszó az, ami elárul valamit a meghatottságból, az emlékezés kicsit mindig fájó érzésvilágából. Mi csordíthatta ezt a megilletődött vallomást mindjárt az első sorban a költő ajkára. Ha tallóznunk a gyarmati emlékek között, mindjárt világossá válik. Az emberek, a táj varázsa szinte minden pillanatban ráül az emlékező lélekre, s ilyenkor ömlik, zuhog a szó feltartóztatathatatlantól, megállíthatatlantól. A múlt gyermekvilágából, az örök „Jelenből” felrémlik bejárónőjük, az öreg Mamika alakja, aki házukba hozta a szellemeket, aki

„Lelket hívott vissza és haza”,

akinek a meséi a felnőtt költőt is olykor megborzolják. Felvillannak a gyarmati kis utca, a Templom utca jellegzetes alakjai: „a városi zsidó”, akinek „göndör pájszét csúfolták, és nevelték az eszt”; a

város végén a sátoros cigány; felidézódik, amint a

„Nagy, nyurga, szelíd
drótostót lépegetett halina
nadrágjában, tündöklő bádógok
zörögtek a hátán, üveglapok
csirizes doboz — messzi föld fia”

A gyermeki fantázia csillogáskeresése villan fel abban a képben, amikor a városka legérdekesebb emberéről, annak szerszámáról ír:

„De legérdekesebb a köszörűs
szerszáma volt, a korong: az a tűz,
amely a forgó kőből patogott,
poklot kötött össze és csillagot!”

A szegénység szomorú, de családhoz melegítő élménye is Gyarmaton köszöntött a gyermek Lórincre: „a pénz réme.”

A kisváros meleg, olykor szomorkás, olykor vidám, de mindig patriarkális környezete építette, formálta olyan varázssan szépé a gyermekkor éveit, hogy azokról a megilletődés, a kicsit elérzékenyült meghatottság hangjai kíváncsoznak ki a költőből.

„Legszebb ott volt fiatalkorom” — írja a következő sorban. A mondat szórendje is érzékelteti, hogy a gyarmati évekkel még nem záródott le a gyermekkor. Mindössze három esztendőtt töltöttek e nógárdi városkában 1905—8-ig. Szabó Lórincre ekkor 5—8 éves.

Különös és érdekes, hogy ebből az időből, amely pedig még nem tartozik az emberi élet maradandóan tudatos időszakába, mégis oly sok emlékkép, sőt, esemény rémlik fel a 46 éves korban emlékező költőben, sőt, ítélet formájában is összegezi e három esztendőt:

„Ott nem bántott talán még semmi se
(s ha bántott, rögtön gyógyult a sebe).”

Mély társadalmi élményéről ebben a korban még nem beszélhetünk, mégis érdemes felvillantani egy kis gyarmati élményt, amely pregnánsan mutatja a családját, a szegényeket szerető kisgyermekét. Saját bőrén érzi „a pénz rémét”, a szegénységet. Segíteni szeretne szülein, s elhatározza, imádkozik este, hogy reggelre a párnája alatt hatalmas gyémánt legyen. Álmában érezte, megtapogatta, ott volt, amit kért, a feje alatt, s mire jött a reggel, s ő az álom varázsától ittasultan nyúlt a vélt gyémánt után, semmit, ürességet, csak az álmot tapinthatta. Az illúziókon esett első sérülés, a „vesztett boldogság” keserű szájíze rövid időre, de megbillentette a gyermek magabiztosságát, önbizalmát, de hát „rögtön gyógyult a seb”. Ilyen és hasonló élmények sugallhatták a zárjeles sorocskát. Kicsi sebek ezek, de innen eredhetnek a későbbiek, a nagy, kapitalizmus ejtette keserűségek, az örök nincstelenségérzés s hogy rabszolgái vagyunk a kornak. Innen ágazik-bogazik az a lélek, amely örökké viaskodik a világgal, az ellenforradalmi Magyaror-

szág embert, egyéniséget, alkotót őrli társadalmával, s viaskodik önmagával, hogy ez embertelen korban, ahol mint mondja:

„embergyümölcsös erdők sikolyát
kifáradt visszhangok hömpölygetik
szívemre, s hullák verdesik a ven
hidakba szétdorongolt fejüket.”,

hogy itt is, legalább a lelkiismeret tisztá tudjon maradni.

A lírai vallomás és annak egy mondatos magyarázata után epikus jellegű mondatban közli a költő a Balassagyarmatra kerülés körülményeit. Szükség van a mondatra azért, hogy megteremtődjék a kapcsolat az ezt megelőző versekkel, melyekben a miskolci emlékek formálódnak költeményekké. Ez epikus mondat emeli be az önálló verset a Tücsökzene sok vonatkozásában kerek, összefüggő egészébe.

Szabó Lórincre gyermekkorra, már eddig is láthattuk, üde volt és tiszta. A szülők óvatos félelemmel tartották távol a gyermeket az élet keserűségeinek korai megismerésétől. Csak olykor-olykor sejdített meg a kisfiú valamit, ami más, mint az ő világa, de az őt körülvevő táj, megannyi játéklehetőség, hamarosan elhessen-tette ezeket. Az ő igazi világa, ahol a szülői ház mellett igazán otthon érezte magát, az Ipoly és környéke volt. A felnőtt kor nosztalgikus vágyódását önti verssorba, amikor ezeket írja:

„Nekem a
folyó tetszett a legjobban, az Ipoly.”

A gyarmati versek többségében visszacseng valamilyen formában az Ipoly és környékének egy-egy motívuma.

Sok-sok emlék: események és képek rajzanak fel a költőben az ipolyi táj körül.

„Ipoly fűzei, karcsú, szép fűzek,
s ti, öregek, roskadtak, görcsösek,
tele friss hajtásokkal, szeretem
nézni: sok forgó leveleteken,
mely kócos fűrtökben a vizig ér,
hogy villózik egymásba zöld — fehér —
szürke fényetek.”

(Ipoly fűzei)

Megannyi játék, kaland, izgalom lehetőségét is őrzi a susogó fűzek árnyéka, az ipolyi híd s a befagyott folyó. A kis fahíd alatt, amelyet azóta elsodort az ár, vagy az idők szele, a pajtasok huncut csínyjei kezdték megsejtenni vele először, hogy mások a fiúk és mások a leányok. Az Ipoly jegén csuszált először fakoresolyán, s itt legyintette először arcul a halál lehetetének híre, mikor futótűzként terjedt a hír:

„Szörnyű! Beszakadt
a Katlan-Gödör!” És: „Kürtös-patak”
hallottam,

— — — — —
kiabálták. „Négy fiú ott veszett”,
sírta valaki. „Csak egy”, tudta más;

s a kisgyermek izgatottan száguldott az alkonyuló félhomályban föl a Kürtöshöz: látni, tapasztalni, a hallott meséket valósággá élni. Érdekes és sajátos, hogy a természetélmény a gyermek képzeletvilágában szorosan összeölelkezik a mesék hátborzongatóan szép csokrával.

A tájhoz egy bizonyos sokszor hallott mondat tapad: „Csupa örvény: sikoltasz, s már sodor.” Gyakran mondták ezt a felnőttek. És ez megindítja a fantázia mozgását.

Háromszor is visszatér a szó a versben: „örvény”, s mindig más-más relációban.

Az első érteimben a szó jelentése még az elsődleges: magunk előtt látjuk a forgó, minden megkaparinthatót lehúzó vízforgatagot.

A második szó megjelenésekor szinte látjuk, amint megmozdul a gyermeki fantázia. Megelevenedik a kicsiktől s nagyoktól hallott mesék képzeletgazdagsága: tündérek, gonoszok, csodás királylányok és lángtorkú óriások. A gyermekmorál első tükrői ezek a mesei motívumok, még nem árnyalt alakok, csupán a jó és gonosz, szép és rút ellentétes figurái. És még ezek sem tisztázottak, valóban az örvény forgatagából bukkannak egy-egy megértett vagy meg nem értett pillanatra elő. De ott húzódik mögöttük a megértett, de természetesen még nem tudatos társadalmi látás is. Erről megint más versek tanúskodnak, olyanok, amelyekben a hétköznapiak mozgó, élő emberei öltik magukra a mesék világának jelzőit, olykor stilizált tulajdonságait. A gyarmati embereket veszi számba, a mesék sokat mondó, szemléletes szimbolikájával:

*„voltak szomszédok, vad haramiák,
lapátkezű, lapátnyelvű kofák,
voltak vasvillák, rettenetesek,
voltak verő, görcsbe húzó szemek,
voltak koldúsok, vakok, reszketők,
voltak holdkóros, macskás háztetők,
voltak árnyak, az ördög leplei,
volt kis mécesem, őket hessenteni.”*

A mesék fantáziatobzódása és a reális hétköznapiak összefonódása fogalmazódik meg a harmadik „örvény” szót tartalmazó mondatban:

„Örvény volt nekem a világ s titok”.

A mesék naív szemléletével — bár igaz erkölcsi tartalommal — és a gyermeki látásmóddal nem is lehet megérteni a világot, az csak titok maradhat: valóság és fantázia különleges keveréke.

Mindenesetre ez a harmadik előfordulása az örvény szónak a „titokkal” együtt, már a felnőtt ember tudatosult, magasabb szintről szemlélt, visszatekintő életkonklúziója, melyet kiegészít a kicsit keserű, kicsit gyermeki lelket visszavágyó felkiáltó mondat:

„Hogy hittem még!”

Miben? A mesékben? Vagy azok igazságszolgáltatásában? A jók győzelmében, a gonoszok bűnhődésében?

A férfi költő múlt időben vall, és ebben benne van a jelen tagadó mondatformája is, rendkívül szellemesen, ügyesen elrejtve.

A költemény zárósorainak finoman pointírozott hasonlatpárja állítja szembe és ugyanakkor egymás mellé a múlt és jelen, valóság és mese egymáshoz való távolságát. A valóság és mese képeiben messze egymástól, mint a költő a kemény társadalmi életharctól. A világ és a Templom utca távol egymástól, majdnem anynyira, mint a hétköznapi és mesétől. Sejtetők és egyben sokat mondók e sorok: a szegénységet, a nélkülözést nehéz elviselni, ha hiányzik a mély, harcos osztálytudat, mégis egyképpen lehetséges, ha a hétköznapi világot a mesék jövőben bízó életszemléletébe varázsoljuk.

A vers gondolatmenetének egyszerű, lépésről lépésre való elemzése még nem adja meg a sajátos ízt, színt, hangulatot, azt, ami benne csak nógrádi, csak balassagyarmati. Közlebb jutunk ehhez az elemhez, ha a későbbi, más városok miliójét érzékeltető verseit vizsgáljuk meg egy pillanatra.

Debrecen, a konzervatív, nagytudományú civisváros, ahol a gyarmati mesék misztikája más, új formákban csodálkozik bele a gyermek lelkébe (Debrecenben, Hatodnap). A Debrecenbe került kisdíák — s talán a felnőtt Szabó Lőrinc is — így hasonlítja össze a jelen s a régebbi emberélményeit:

*„ez a nép itt, ez a debreceni,
őnzőbb volt, mint a régi, gyarmati,
keményebb inu és fürgébb eszü”.*

Amikor nagybátyjánál, a becsi parókian tölti a nyarat, akkor érzi magát otthon, Balassagyarmaton.

Kezdetben Budapest forgataga is idegen számára, s Balassagyarmatra, az Ipolyra mindig nagy-nagy szeretettel emlékszik, mint olyan helyre, ahol megismerte a szépet, a jót, a csendet, az emberi egyszerűséget, s ahol megszerette a füzek susogását, a csobogó vizet és mindent, ami természet.

Balassagyarmat a költő számára mindig az idillt, a megnyugtató tisztaságot jelentette (Az eltűnt Idill).

A vers formai szempontból is szép. A 18 soron át gördülő jambusok egyébként 370 versen keresztül sem válnak egyhangúakká. Szabó Lőrinc mesterien ért a versben kifejezett köznyelvi beszéd megformálásához. A felnőtt korra megtisztult realizmus tartalmi és formai vonatkozásban tudatosan megnyilatkozik.

Még az a versformálási technika is — amely pedig a magyar vershez szokott fülnek néha idegen —, hogy t. i. az egyes

verssorokat nem tekinti a költő verslélektani egésznek, a sor végén névelőt hagy, s annak névszóját a következő sorba viszi, még az ilyen verselési technika is a realizmus eszközévé válik a költő kezében: az érzelmeknek szabad szárnyalást enged, az egyes gondolati tényezőket kötetlenebbül, s éppen ezért érthetőbben az olvasó elé tudja állítani. Egy szóval ez a verselési forma sajátosan egyesíti a kötetlen próza természetességét és a belső ritmus összetartó, az írást verssé formáló sajátosságait.

A költemény formai művészetéről beszél annak szerkezeti zártsága, kerektsége is. A kötött, 18 soros, ötös jambusos vers szigorúan megkívánja a költőtől, hogy a gondolatokkal nagyon gazdaságosan bándjék; elkalandozásra csak az alapérezés, alapgondolat elmélyítése, egészségbé tétele érdekében nyílik lehetőség, de ott is csak szűken. Nagy gondot kell tehát fordítania arra, hogy a vers egyes szerkezeti elemei szorosan, logikusan tapadjanak egymáshoz, s összességükben kerek, zárt egészet alkossanak.

A költeményt indító vallomást merev logikájú felsorolással és magyarázattal folytatja (1—9. sor). Az ezután következő

négy sorban szabadabbra engedi fantáziája gyeplőit (10—13. sor), hogy azután egy férfias, kemény mondattal a szárnyaló képzeletet ismét a valóság talajára húzza (14. sor). A gondolati, képzeleti áradás e mondattal ismét az értelem szigorú medrébe terelődött. Ezután következik a finoman pointírozott befejezés, a vers záró akkordja (15—18. sor), melyben felvillanó képekben még egyszer felsorakozik a költeményben jelzett élmények sora.

Íme, néhány gondolat, egy versről, melynek csirája a mi szűkebb pátriánkban fogant. Igaz, nem fejezi ki mindazt, amit érzés- és gondolatvilágában, lelkeségében egy egész megye adhat, mégis színtelt arról, hogy mit és hogyan tud látni egy ember megyénk egy kis részéből, és mit tud formálni egy táj kis közösségé, egy épülni, bontakozni kezdődő gyermeki tudatvilágon.

Az elemzett vers nem tartozik ugyan a nagy, klasszikus értékű költői alkotások közé, mégis annak őszinte, emberi hangja méltóvá teszi a költeményt arra, hogy megyénk nemes hagyományainak csokrába beillesztjük.